

НОВА ЗЕТА

Књижевни Мјесечни Лист.

Амо живо цвећу поитајте,
Па га с' млади пуно накидајте,
Да вам путем дивно замирише,
Да вам срце ва кућом удише!

Бранко.

Дубровачка „чакавщина“.

— Трећи чланак. —

Премда се у опће не обазирем на оно што пишу политичке новине о научнијем стварима, опет овога пута треба да се обазрем на чланак „о језику старог Дубровника“, који је штампан у бр. 5—7. овогдишње „Црвене Хрвацке“, јер знам да га је писао Госп. М. Кушар, професор у српској гимназији у Дубровнику, чије је дјеловање на пољу славенске филологије већ добро познато.

По прије него речем о језику, дајмо ствари треба да се дотакнем два поредна питања. У броју 5. одмах при почетку г. К., спомињући моје садашње мишљење да су „Срби“ и „Хрвати“ један народ под два имена, вели ово: „По том новом увјерењу, што га је стекао г. Решетар, ми се дајбуди надамо, да неће више тврдити, како је то до сада чинио, ваља рећи с дозом српског фанатизма, да је сваког Дубровчанина, дапаче сваког припадника дубровачке општине ред и дужност, сматрати се Србином и радити у Дубровнику у прилог српске мисли, тобоже за то што је тај град по језику припадао свеђ Српству“.

Што то говори г. Кушар о мени није сасвим тачно! Док сам се држао познате Миклошићеве тврдње, бива да су „штокавци“ — Срби а „чакавци“ — Хрвати, (за коју г. К. мисли да „није сасвим расклимана те би могла у њеком смислу бити и истинита“) догле сам доиета мислио да је „ред и дужност“ свакога Дубровчанина да се сматра Србином не само с тога што је „штокавац“ већ и с тога што је Дубровник и по прошлости својој и по положају између српске Херцеговине и српске Војне свакако српски град; па сам за то исекао и да Дубровчани припадају српској страни

(узимљем на име да г. К.-у ријечи „радити у прилог српске мисли“ значе баш то а не нешто друго!). Од припадника напротив, који су досељени у Дубровник из којег „хрвацкога“ краја, нијесам никако исекао да се сматрају „Србима“ нити да „раде у прилог српске мисли“, већ сам једнако исекао, гдје год се не ради о каквом начелном питању, које баш дијели на политичком пољу „Србе“ од „Хрвата“, да Хрвати који су досељени међу Србе буду добри Срби а Срби који су досељени међу Хрвате буду добри Хрвати. Тако сам мислио и тако сам у Спљету и радио, па ако је то „српски фанатизам“, како се тада има звати дјеловање оних „Хрвата“, који доселивши се у „српске“ крајеве немају пречега посла но да тјерају „хрвацку“ пропаганду? Него о овому нећу да даље говорим. (Српски фанатизам да је сасвим излишно, паче много штетно говорити о тому, је ли што „српско“ или „хрвацко“, па с тога ја слободно пуштам г. К.-у да зове моје Дубровчане „Хрватима“, само што и ја са своје стране узимљем себи слободу да зovem његове Рабљане „Србима“, па мирна Босна!

Друго је поредно питање, којег се морам дотаћи, чакавщина и њезине осебине. — Госп. Кушар свршава свој чланак овијем ријечима: „Сада пошто је језик најстаријих (дубровачкијех) пјесника сачувао још много чакавачких осебина, то излази јамачно, да су стари Дубровчани били чакавци, те ако је чакавщина осебина хрвацка, да су и по језику како и по свем осталом били прави Хрвати“. Г. Кушар дакле још увијек доказује нешто помоћу „чакавштине“ и „чакавскијех осебина“. Такијех је „чакавскијех“ осебина он налазио много и у данашњему дубровачком дијалекту, па сам му ја у првому својему чланку о чакавщини, који је штампан у *Новој Зети* (у новембарској свесци год. 1890) до-

казао, да се скоро све те осебине дубр. диалекта не смију никако звати „чакавизмима“, јер су познате и другијем српскијем крајевима, гдје се ни у старије доба није говорило *ча* мјесто данашњег *што*. Зато ја мислим да имам право упитати г. К. а, кад хоће да говори о „чакавштини“ као о неком особитом диалекту, да одговори на онијех пет питања, која сам ја истакао у првому чланку, бива:

1) ко се има звати чакавцем а ко што-кавцем?

2) који су „чисти“ штокавци а који под сумњом да су негда били чакавци?

3) који су разлози с којих се смије сумњати да су сви штокавци икавци и приморски јекавци били негда чакавци?

4) у којем ће се случају звати „чакавском“ осебином нека осебина, која је позната само чакавцима и једному дијелу штокаваца?

5) хоће ли се напоскон звати „чакавском“ или „штокавском“ осебином нека осебина, која је само позната једному дијелу чакаваца и једному дијелу штокаваца?

Нека г. К.-р одговори на ова питања, нека рече затијем које су то *много* чакавске осебине“ које се сачувале у језику старијех дубровачкијех пјесника, па му ја обећавам — како сам му доказао да се не смију звати „чакавскијем“ оне осебине у данашњем дубр. диалекту, које је он тако звао, — да ћу му доказати да и у старијех дубр. пјесника има много мање осебина, које су иначе познате само чакавцима, него ли ваљда он мисли. Него да то буде, треба свакако да г. К. рече чисто и бистро, који је то диалект што се зове „чакавштином“ и која су му обиљежја, а ако не зна, нека то искрено и поштно исповједи, као што сам ја учинио у почетку другог мојега чланка!

Што толико иштем од свакога, који хоће да говори о чакавштини, да прије свега даде тачну дефиницију што њему значи то име, није пуко цјепидлачење већ пријека потреба, јер н. пр. док би г. К. без сумње рекао да на острву Крку има само „чистијех чакаваца“, професор ми Јагић пише да се је увјерно, да има тамо и „штокаваца који говоре *ча*“. А кад по мишљењу проф. Јагића има и на острву Крку „штокаваца који говоре *ча*“, ја сам врло рад да чујем, што ће по мишљењу г. К.-а напоскон изаћи да је „чакавштина“ и да су

„чакавизми“, јер о тому не сумњам да ће једном више и он изаћи на сриједу са својом дефиницијом „чакавштине“, када му се није мислила ни она првашиња моја ни ова садашња!

Мало сам се одуљно око ова два передна питања, али су мени драги чисти рачуни и у филолошкијем питањима! Сада могу пријећи на саму главну ствар, бива има ли се вјеровати да се је у Дубровнику у XV. и XVI. вијеку баш онако говорило како што пишу најстарији пјесници? Ја сам, како је познато, о тому после истакао мисао, да су два најстарија пјесника Ш. Менчетић и Џ. Држић којешта заимали у Марулића, а млађи се повели опет за њима. Ту моју мисао г. К. зове два пута „апсурдном“. То је врло оштар суд, али је ли оправдан? Ја се надам да није! Проф. Јагић наиме, прочитавши мој други чланак о чакавштини у Дубровнику, ово ми пише: „К самој ствари не умијем Вам што казати: можда имате право, а можда немате ни Ви ни ја. Питање је врло тамно и замршено“.

Моја мисао дакле, да су се Менчетић и Џ. Држић у језику доњекле повели за Марулићем, неће бити тако „апсурдна“ како би смислио г. К. да је прикаже. Јер осим њекијех језичкијех осебина има још нешто што су најстарији дубровачки пјесници без сумње узели у Марулића, а то је метар. Обични је Марулићев метар дванаестерац с цезуром иза шестог слога и с римом између свака два стиха пред цезуром и на крају стиха, а то је и обични метар Менчетићев и Држићев. Како тога метра нема ни у најстаријим народнијем пјесмама а нема га ни у туђој којој поезији, то се не може сумњати да су га Дубровчани узели у Марулића; ако нећемо само да речемо да су Марулић с једне стране а Менчетић и Држић с друге ваљда „случајно“ приредили исти метар за своје пјесме, али сваки на своју руку и не знајући један за другог! —

Али има још нешто! Проф. Јагић ми пише, да му се чинило, да је и Ханибал Луцић већи „штокавац“ у стиховима него ли у прози, а да се је исто тако о томе увјерно код Иванишевића. Ја то не умијем друговаџије протумачити него овако: Луцић и Иванишевић нијесу писали у прози него *предговоре* и *посвете* а Иванишевић

још три четири *молитве*, па како сасвим разложито нијесу ништа од тога држали *пјесничкијем* производом, то су ту узели свој родни (хварски, брачки) диалекат без *икакве* примјесе. Напротив у стиховима поведоше се доњекле за дубровачкијем пјесницима, те од њих узеше којешта што се у оно доба у њихову крају није говорило али је њима било познато из дубровачкијех пјесама, па се нијесу жапали да и у своје пјесме пренесу што год оданле, да им тако и облик буде нешто „поетичнији“. То је дакле појав једнак појаву што је константован код дубровачкијех пјесника: у стиховима дубровачки пјесници имају којешта што се налази и у чакавскијех пјесника, док тога у њиховијем предговорима написанијем прозом нема. То је двоје дакле опет једно, те се једнако и тумачи: што је писано прозом (предговори, посвете, молитве) није се држало пјесничкијем производом, па та проза приказује много вјерније прави говор којег краја него ли га приказују стихови, у којим, нешто хоте а биће нешто и нехоте, диалекат чакавскијех пјесника утјецао је на штокавскијех пјесника и диалекат штокавскијех на чакавске. Ето ја то тако тумачим, а ако се г. К. не слаже с мојим тумачењем, бићу му у великој захвалности ако изнесе боље („паметније“ рекао би г. К.!) тумачење.

Проти мојему тумачењу г. К. је изнио два аргумента, једно што би Менчетић и Држић, да су се повели у нечему за Марулићем, најприје имитовали његову драмску и побожну поезију, а друго, кад би се и повели за Марулићем у језику, да би били потпуно прихватили његов језик, или барем досљедно употребљавали особине у њега узете. Што се првога тиче мени се чини да је ствар сасвим једноставна и јасна: по својему осјећању и мишљењу Марулић је више нагињао побожној и моралној поезији а Менчетић и Држић напротив љубавној; мени се чини да другога разлога ту не треба нити се смије искати, јер би иначе требало искати и друго неко тумачење и тому што Ветранић, премда је иначе у сваком погледу много ближи Менчетићу и Држићу него ли Марулићу, опет је пјесничкијем предметима и облицима, што је гојио, много ближи Марулићу него ли оној двојници. — На питање пак: зашто Менчетић и Држић нијесу потпуно при-

хватили Марулићев језик или барем досљедно употребљавали језичне особине узете у њега? мени се чини да је прилично „паметан“ овај одговор: Менчетић и Држић нијесу *хтијели* (а не би ни *умјели*!) да прихвате сасвим Марулићев диалекат, јер без сумње нијесу жељели да се одвише одалече од дубровачкога говора, кад су им пјесме биле највише намијењене дубровчанима, а нијесу досљедно употребљавали језичне особине што узеше у Марулића, јер нијесу умјели тога чинити нити су ишли за тијем, већ су само искали да некијем облицима (а биће и ријечима), које не бијаху обичне у Дубровнику, паките своје пјесме, као што ће и данданаас дубровчани (и који му драго други) *накиштити* оно што нише којим обликом или ријечју или реченицом са стране, премда би једнако добро могао рећи и онако како се у Дубровнику говори, него се и њему чини да је љепше и коректније онако како се говори изван Дубровника. — Нека ми дакле г. К. не замјери што сада, када знам да и проф. Будмани мисли исто и ја, а проф. Јагић онако резервирано говори, поред његове одлучне и крпке тврдње да је моја мисао „апсурдна“, опет не могу да се је оставим. *) У дубровачкијех пјесника ја сам досега спомињао само два најстарија, Менчетића и Држића, али треба да споменем и остале пјеснике XVI. вијека, јер г. К. не вјерује, да су се они опет поводили за оном двојницом (премда су и ти млађи пјесници у дјеломичној имитацији чакавскијех особина ишли у њему и даље од самога Менчетића и Држића), него вели: „нијели зар много наравније држати да су оне особине живјеле у дубровачком говору?“ — То мишљење г. К. може се чинити „наравније“ од мојега, али како ће се

*) И у 2-ом броју овогodiшњег задарскога „Narodnoga lista“ њеки безимени писац, говорећи о мојој расправи о чакавштини, сврхана овим ријечима: „... то слједи неопходно, или да је стари Дубровник био хрватски град, или да Решетарова писанија не вриједи ни луле духана“. У полемици што је била између Српскога Гласа и Народнога листа без моје „писанице“ ја нијесам нити дигле ријечи написао, па ако овдје спомињем ту доста народну али не баш фину реченицу Нар. листа, то чиним да констатујем како се безимени писац Н. листа и г. К. дијаво слажу у крпком осуђивању мојега чланка; иначе и аргументи им нијесу много реалнији!

тада протумачити то што баш онијех језичнијех особина, за које ја узимљем да су у пјесника XVI. вијека посредна или непосредна имитација чакавскијех пјесника, нема у дубровачкој прози истог вијека, нема их ни у предговорима прози написанијем од самијех пјесника? Јер то се за цијело не може ни промислити, да би у истом граду и у истом вијеку пјесници на један начин говорили а прозаисти на други, а још се мање смије казати, да је исти пјесник на један начин говорио у пјесмама својим а на други у предговорима, или на један начин у стиховима а на други у комедијама! А баш би то требало чинити кад би смо хтјели вјеровати г. К.-у, да се је у XVI вијеку у Дубровнику баш онако говорило како што пишу пјесници у својим пјесмама. То је за мене најбољи доказ да су пјесници XVI. вијека друговачије писали него ли су говорили. Тај мој аргуменат иште г. К. на мјесту (у бр. 6.) да ми га уништи, али на неки врло чудан начин; он вели ово: „Г. Решетар позивље се надаће на два три прозаична дјела, писана у Дубровнику у XVI вијеку и на комедије Марина Држића, да докаже како се је онда у том граду говорило чисто штокавачки. Али проф. Јагић показује како нема никакве вјеројатности да би она дјела у прози била писана дубровачким дијалектом. Ми нећемо сад да судимо ко има у том питању право, Јагић или Решетар. Допуштамо дапаче да су како што комедије Држићеве тако и она прозаична дјела писана збиља нарјечјем дубровачким онога времена, како хоће г. Решетар. Само одрешито поричемо да између поменутих дјела и комедија с једне стране а пјесничке литературе дубровачке с друге стране имаде битна разлика у језику и да су она писана чистом штокавштином. Како што у оним дјелима писаним прозом исто тако и у Држићевим комедијама долази, по тврдњи самога Решетара, поред јекавских доста и икавских облика па и других чакавизама, као *најде*, *вазети*, *обујати*, *меју*, *зач* и др. мјесто штокавачких *набе*, *узети*, *обузети*, *међу*, *зашто*. Једина је разлика међу прозом и поезијом у томе да су у оној чакавачки облици нешто рјеђи неголи у овој.“ — То говори г. К. али то није баш тако! Прије свега није истина да се ја позивљем само „на два, три прозаична дјела писана

у Дубровнику у XVI. вијеку и на комедије М. Држића;“ ја се позивљем: 1) на лекционар Рањине; 2) на ћирилки мисал у Липискому; 3) на ћирилки зборник загребачки; 4) на *Либарце владуђовно и богољубно од молитве* од Б. Градића; 5) на *Либарце од дјевста и дјевичкога битја* од истог Б. Градића; 6) на *Розарио с дружбаом приславнога имена Језуса*, од А. Гучетића; 7) на *Розарио Б. Д. Марије* од истог А. Гучетића; 8) на *Зрцало духовно* од М. Орбина, и 9) на комедије М. Држића. Хвала богу ето нијесу „два, три“ дјела већ их је *десет*, при чему нијесам (као што је учинио неко у неком другом доказивању о Дубровнику!) бројио и млађа издања истог дјела, само да изађе више бројева! — Није надаће истина, да „проф. Јагић показује како нема никакве вјеројатности, да би она дјела у прози била писана дубровачким дијалектом“; проф. Јагић каже само сумњу јесу ли она прва три дјела писана баш дубровачкијем дијалектом, а онијех осталијех шест није ни споменуо, па стога није никаква потреба, да г. К. суди између проф. Јагића и мене ко има право, јер и проф. Јагић без сумње вјерује, као што вјерујем и ја и као што допушта и г. К. да је онијех шест задњих, што ја споменух, написана баш дубровачкијем дијалектом. Зато ако се г. К.-у баш хоће да суди између проф. Јагића и мене, нека пресуди, имали право проф. Јагић када сумња јесули она прва три дјела написана баш дубровачкијем дијалектом или имам ли право ја који мислим да јесу. — А што г. К. говори да између дубровачке поезије и дубровачке прозе XVI вијека нема *битне* разлике, то му ја потврђујем, јер доиста и поезија и проза XVI. вијека у главноме приказују исти дијалекат, т. ј. дубровачки; али се не ради о тому нити сам ја никада о томе посумњао, него треба ово протумачити: зашто пјесници пишу н. пр. врло често *зач*, *ма*, *тва* и т. д., *видил*, *рекал*, и т. д. *вазети*, кадкада *ча* и *крозач*, док прозаисти, па и сами пјесници у стварима писанијем прозом, не пишу никада *зач* него довијек *зашто*, никада *ма*, *тва* и т. д. никада *видил*, *рекал* и т. д. него увијек *видио*, *рекао* и т. д., никада *вазети* него увијек *узети*, никада *ча* и *крозач* него увијек *што* и *крозашто*? Није дакле истинито, да су у прози „чакавачки“ облици нешто рјеђи не-

го ли у поезији, већ је истина да има облика којих у поезији има, а нема их у прози, нема их ни у самим пјесника када пишу прозом! Већ нам то (а биће тога још више!) сили да речемо да има нека разлика између пјесама и прозе и та се разлика тиче врло обичнијих ријечи и облика; јер куд ће те обичнијих ријечи него ли *што*, *зашто*, *узети*, *моја*, *твоя* и т. д. *видио*, *рекао*, и т. д.? Да су Дубровчани у XVI вијеку уз те облике говорили и *ча*, *зач*, *вазети*, *ма*, *тва*, *рекал*, *видил* и т. д., зашто не би и прозастаи барем каткада узимали те облике из живог говора него као за инат увијек писали *што*, *зашто*, *узети*, *моја*, *твоя*, *видио*, *рекао* и т. д.? Или су се зар договорили да неће писати неке старије облике (који су се по мишљењу г. К. говорили у њихово доба уз млађе!), само да пјесници узлогу њима да накрте своје пјесме? Мени се чини да је једини „паметан“ одговор, да их прозастаи XVI. вијека нијесу писали јер их нијесу ни говорили ни чули, а пјесници су их писали, јер су се заводили за Менчетићем и Држићем а и њима заједно доњекте за чакавским пјесницима; а ако г. К. у овај се одговор не чини да је доста „паметан“, нека нађе он паметији, али нека не говори да су у прози „чакавачки“ облици само рећи него ли у поезији, него нека призна да има неких облика, којих у поезији има а у прози нема, а што се специјално мене тиче, нека не говори, да „по тврдњи самога Решетара“ излази, да у прози дубровачкој XVI. вијека има и *вазети* и *зач*, јер ја тога нијесам нигдје тврдио него баш противно!

А сада мислим да могу мирне душе пријећи к приговорима г. К.-а мојим аргументима и тврдњама. — Први му је приговор ово: „г. Решетар мучи се да докаже, како старе дубровачке листине XIII—XV. вијека приказују дубровачки говор онога времена, али за цијело више доскочицама него ли ваљаним разлозима“. Пустимо за час моје *доскочице* а видимо његове разлоге; ево их: „Оне су писане ћирилицом, а ћирилица у правој дубровачкој литератури ни трага; спомињу за језик име српско а код дубровачких пјесника тому имену нема нигдје потврде, дапаче они познаду толико Србе, да их не разликују од Македонаца (Александер Велики је по Гундулићу био

Србин); писари дубровачки писали су у оним листовима, како опажа и проф. Јагић, чак уводне формуле у духу источне цркве (д8ха светаго аминь), а познато је какви су непријатељи те цркве били стари Дубровчани.“ Мени се чини да ти разлози г. К.-а нијесу јачи од мојих „доскочица“. Што су дубровачке листине XIII—XV. вијека писане ћирилицом, ствар је што се сама собом разумије — та писане су људима који су умјели читати само ћирилицу! па и ако у правој дубр. литератури ћирилице нема ни трага, опет је у Дубровнику увијек било људи, који су умјели читати и писати ћирилицу. Није пак тачно, да те листине „спомињу за језик име српско“; ја барем нијесам нашао него да се г. 1362 међу неким свједоцима спомиње и Нико Бџиљки дијак српски (Slovinac IV, 351), а то је пријевод латинскога му имена *notarius sclavicus*, док су стари Дубровчани све што се је српски звало „српски“ латински звали „*sclavicus*“. Није надаље тачно, да су у тим листовима „чак уводне формуле у духу источне цркве (д8ха светаго аминь)“, јер и католици као и православни вјерују у духа светог, него је истина да су и дубровачки писари као и сви остали српски писари, — па били католици или православни или ботуми, писали ћирилицом или глаголицом у својим саставцима употребљавали гдје више а гдје мање облике и ријечи узете из црквеног словенског језика; да тај разлог г. К.-а вриједи дакле исто толико колико кад би ко рекао, да глаголске листине с отока Крка не приказују крчки дијалекат, јер и тамо има црквене словенске примјесе („духа источне цркве“), а Крчани су за цијело били добри католици као и Дубровчани. У опће боље је да не спомињемо „непријатељство“ старијих Дубровчана према православној цркви, јер кад би се мирније говорило о тому послу, видјело би се да су стари Дубровчани према мишљењу онога времена били много мањи непријатељи православне цркве него би данданае неки тер неки жељели да католички Дубровчани нашега времена постану непријатељи своје једнокрвне православне браће. У задњу г. К. спомиње још ово: „сувише ваља да напоменемо, да ко тврди да је језик оних листина дубровачко нарјечје онога времена, тај ваља да

узме да се је у оно доба у Дубровнику чишће штокавачки говорило него ли се сада говори, јер су оне листине чишћом штокавштином написане. А то неће нико паметан вјеровати“. Ја мислим да разумијем куда циља г. К., али свакако, прије него ли му одговорим на тај задњи његов разлог, молим га да ми одговори на ово питање: који су биљези „чишће штокавштине“ у старијем дубр. листинама према садашњему дубр. дијалекту? Одговарајући на ово питање нека не заборави да његова „најтврђага знака чакавштине“, т. ј. икавскога изговора, има у ћирилицком листинама много више него ли у садашњем дубр. дијалекту. За то — да завршим опет питањем! — мјесто да рече „то стоји да је цијело рухо оних листина потпуно недубровачко, иностранско, па ће ваљда бити и језик,“ нека нам г. К. радије рече: кад дубр. листине по његову мишљењу нијесу у главноме писане дубр. дијалектом, да којим су? босанскијем или србијанскијем или херцеговачкијем? па гдје су тада у њима особине босанскога или србијанскога или херцеговачкога дијалекта и које су то?

На други приговор г. К. — а мојој тврдњи, да између језика дубр. прозе и дубр. поезије XVI. вијека има нека разлика, већ сам одговорио па могу пријећи трећему, гдје говори о облицима, за које ја мислим да су их пјесници сковали а нијесу их чули од народа ни нашли у другијех пјесника. — Што се првога такога облика тиче, а то је *нич*, које се у значењу *ништа* налази један цијли пут (у Златарића), сам нам г. К. лијено тумачи, како се то Златарићево *нич* не смије мијешати с данашњим *ниш*, што га говоре неки чакавци, јер је ово постало од *ништо* тијем што је *то* при крају отпало, док у *нич* ово *то* није још ни прирасло узањ; али што даље говори: „у XVI. вијеку имало је *нич* још живјети код чакаваца у смислу *ништа*“, то му не вјерујем, док не изнесе примјере из чакавских књига гдје збиља *нич* значи *ништа*; како је ријеч *ништа* врло обична ријеч, то ће се ваљда наћи који примјер из старине. Док се ти примјери нађу, ја ћу опет говорити да се *нич* мјесто *ништа* није говорило, него се Златарић преварио: знао је да чакавци мјесто *ништо* када значе *нешто* говоре и пишу и *нич*, па је промислио да му је слободно написати *нич*

мјесто *ништо* и када ово значи баш *ништа* (лат. *nil*). — Напротив за *идан* и *нидан* мјесто *иједан* и *ниједан* има право г. К.: та се два облика говоре у неким крајевима а нашао сам их и у старијем ћирилицком листинама, па су се ваљда *доиста* говорили уз *ниједан* и *иједан* и у Дубровнику у XVI. вијеку. — Што се пак тиче облика *дојем*, *најем* мјесто *дођем*, *нађем*, за које г. К. износи свједочанство да се говоре у Трпњу на Пељешцу, тога нијесам знао па ми је драго што то сада знам. Али одатле што се *сада* чују у Трпњу такви облици, не мора баш елиједити да су се говорили и у XVI. вијеку у Дубровнику. Паче одатле што се ти облици као *поје* у дубр. пјесника налазе *само* у риму с другом ријечју што свршава *е-оје* мени се чини да је много разложитије казати, да су пјесници тако нагнали облике као *поје*, да им изађе рим; то је исто као н. пр. оно у Гундулића *царна* (мјесто *црна*) у риму с *Варна*: у Дубровнику се је по готову говорило *црт* а не *царн* па је опет због рима Гундулић склопио рим *царна* — *Варна*. — За облике напоскон *вадрити* и *вазирити* (мјесто *удрити* и *умирити*) г. К. признаје, да се не може доказати, да се гдје говоре или да су се говорили, па опет он не вјерује, да су те облике сковали Менчетић и Држић по некој кривој аналогiji, већ упућује на старе ћирилицке рукописе, гдје се такође каткада пише *вадарити* мјесто *оударити*; али што то доказује? доказује да су и неки писари старијех рукописа, као што су говорили *узети* а обично писали *изети*, тако исто говорили и *ударити* па грјешком каткада писали *вадарити* мислећи да је и ту српско у према црквеному вѣ као у *узети*. То дакле не само не обара моје тумачење облика *вадрити*, *вазирити*, него га да паче поткрјепљује, јер му износи паралел из старе ћир. књижевности! —

Четврти приговор г. К.-а тиче се тога, што ја констатових, да *старији* пјесници Менчетић и Држић воле *млађе* облике као *доћи-дођем*, а *млађи* пјесник Ветранић воли *старије* облике као *дојти-дојдем*. Г. Кушар говори: „ту појаву не умије он другачије протумачити него опет својом конјектуром да су ти пјесници, бива овај пут Ветранић, писали нешто што нијесу говорили.“ Него ја нијесам нигдје рекао да облика као *дојти-дојдем* није било у

Дубровнику у XVI. вијеку; напротив е тога, што их има доста често у старијем дубр. листинама, а каткада и у дубр. прози тога времена (примјере изнијех у Јагићеву архиву XIII, 365. 371!), ја вјерујем да су се помицали још XVI. вијека, али врло ријетко те се све више губили пред млађим облицима *доћи-доћем*. То нам потврђују и пјесници: старији облици налазе се (осим Ветранића) само неколико пута у Менчетића и Држића: види се да су облици као *дојши-дојдем* у Дубровнику изумирали, док их је XVII. вијека сасвим нестало. Смисао дакле мојих ријечи није оно што говори г. К. већ ово: кад су облици као *дојши-дојдем* старији те се очито види да изумиру у Дубровнику, то бисмо се надали да ће и два пјесника XV. в. (Менчетић и Држић) чешће употребљавати старије облике него ли пјесници XVI. вијека, као што дубр. листине XV чешће имају те старије облике него ли прозанисти следећега вијека. Него та нам се нада разбија о Ветранића! он, који је млађи од Менчетића и Држића, има особито у лирскијем пјесмама претежно старије облике! Кад пак узмемо у обзир да су у свих дубр. писана (пјесника и прозаниста) XVI. вијека *врло ријетки* старији облици, то се не може сумњати да су и у говору били исто тако ријетки. Дакле кад Ветранић употребљава *врло често* а у њекијем пјесмама скоро искључиво старије облике он *пише* како се у Дубровнику у XVI. вијеку *није говорило*, па је то и сам Ветранић признао тијем, што је у драмама, које су се приказивале пред пуком, узимао скоро увијек облике као *доћи-доћем*, док је у лирскијем пјесмама, које су читали само „пјесници и књижевници“, узимао скоро увијек старије облике. Г. Кушар ми ово задње не вјерује, већ мисли да је најнаравније мислити да је то прости случај, те пита онда како да се драме у осталим чакавачким осебинама не разликују од пјесама, јер се други чакавизми једнако налазе и овдје и тамо? Ја не знам јесу ли „чакавизми“ баш једнако подијељени у Ветрановићевијем дјелима, али свакако при њихову читању причинило ми се је, да је језик у драмама би естрији и мање натрућен непучкијем књижевничкијем елементима него ли је језик у лирскијем пјесмама; то би требало тек потанко испитати, али то јест истина да се у првијем скоро увијек налази *доћи-до-*

ћем а у другијем скоро увијек *дојши-дојдем*, па поред сумње г. К.—а не могу вјеровати да је то прости случај! О овом истом послу г. К. вели још ово: „... док је тумачење г. Решетара усиљено, како се види по томе што стоји у опреци с другим његовим тврдњама. Он тврди наиме да су само Менчетић и Држић узели своје чакавачке облике од Марулића, а остали дубровачки пјесници да су их узели од Менчетића и Држића“. То није истина! Ја сам тврдио и тврдим да су се пјесници XVI. вијека повели уопће за Менчетићем и Држићем у имитацији Марулићева (чакавекога) говора, али нијесам никако и нигдје рекао да су ти млађи пјесници натрунули свој говор *само* онијем непучкијем елементима што су их нашли у оне прве двојице; дапаче ја сам изнио неколике осебине (*нич—ништа*, *шћ* мјесто *шти*, *појем* мјесто *поћем*), којих *има* у млађих пјесника а *нема* у два старија.

Задњи је приговор г. К.-а мојој тврдњи да су предговори, који су прозом написани од њекијех пјесника својим пјесмама, написани чистом штокавштином, док у самијем пјесмама има и чакавске натруне. Г. Кушар напротив говори ово: „... увјеравамо се лако да нема међу језиком приступа и језиком пјесама никакве разлике, или ако има која ситна разлика у томе што се у пјесми наводи који чакавачки облик више него ли у прози, то смо ми већ на другом мјесту казали како се има протумачити та разлика“, (наиме у XVI. вијеку чакавачке су се форме држале већ као застарјеле па се у говору слабије употребљавале, али се је зато поезија њима чешће служила, јер архаизми спадају међу пјесничке наките). Да између приступа и пјесама нема разлике у *језику*, то и ја признајем, паче ја сам тврдио (на стр. 385-ој XIII. књиге Јагићева архива) да је у главноме исти диалекат и у пјесника и у прозаниста XVI. вијека, „само што су пјесници узели у свој говор неколико осебина, које су нашли у чакавскијех пјесника за којим су се поводили“. Али ако нема разлике у *језику* има у њекијем језичнијем осебинама; па баш у онијем истијем осебинама, којим се разликује дубр. проза од дубр. поезије, разликују се и предговори од пјесама

пристају уз прозу: пјесме имају често *зач**), а проза и предговори никада, пјесме су претежно икавске, а проза и предговори претежно јекавски, пјесме имају врло често облике као *рекал, видио* а проза и предговори пишу *рекао, видио*, пјесме имају често *ма, тва* и т. д., а проза и предговори *моја, твоја* и т. д., пјесме често *вазети* а проза и предговори *узети*, пјесме имају често *меу* а проза и предговори га немају. Ја сам увјерен да ће се наћи још многа особина којом се дубр. проза (а и њом и предговори прозом написани) разликује од поезије, кад се једном лијепо успореди једна с другом, а камо ли да би се могла занијекати у опће икаква разлика међу њима! Него г. К. напoкон признаје да ваљда „има која ситна разлика у томе што се у пјесми наводи који чакавачки облик више него ли у прози“, па он хоће то да протумачи као да су те особине, којим се баш поезија разликује од прозе, биле већ као застарјеле па се ређе говориле а пјесници их употребљавали као архаизме да накрте њима своје пјесме. То би у себи могло бити, да није дубровачких листина! Али док има тих дубр. листина, које се (међу њима наравски особито оне XV. вијека!) слажу с дубр. прозом XVI. в. баш у онијем стварима, у којим се ова одваја од дубр. пјесмама, — дотле ћу ја још једном тврдити: „све што је у њихову (т. ј. пјесника) језику а *прошиви* се језику старијих дубровачких листина XIII—XV. вијека и дубровачке прозе XVI. вијека, није се у Дубровнику *говорило* већ се је само од пјесника *писало*“; — а то ћу све дотле

*) Г. Кушар уирав вели: „Чујмо опета самога г. Решетара (Види: Архив на страни 376 и потоњој): ...зач наводи се до душе код свих тих пјесника (т. ј. М. Држића, Лукаревића, Златарића и Рањине), али пуно ређе него ли зашто, тако код Лукаревића само 4 пута а 48 пута зашто, само код М. Држића стоји чешће зач него ли зашто“. Тога г. Решетар не говори! Ја на тој страни Јагићева архива говорим ово: „...на два су противна краја М. Ветранић који има 949 пута зач а 240 пута зашто и Лукаревић који има 48 пута зашто а 4 пута зач. У осталијех су пјесника обје ријечи од прилике једнако пораздијељене или једнако ријетке....“ Напосе у горепомнуту четири пјесника ствар стоји овако: М. Држић има 44 зач а 26 зашто, Лукаревић 4 зач а 48 зашто, Рањина 34 зач а 32 зашто, Златарић 107 зач а 68 зашто, — свега у све четворице 189 пута зач а 169 пута зашто. Није дакле у њих „пуно ређе“ зач од зашто него напротив чешће се налази зач него ли зашто!

тврдити докле ко не обори моје „доскокице“, којим сам поткријепио своју мисао, да дубр. листине у главном приказују дубр. дијалекат а не који други, и док не покаже којим су дијалектом написане акцијесу дубровачкијем. Зато, пошто ли дубр. листине ни дубр. проза нема никада *ча* ни *зач* већ увијек *што* и *зашто*, ја ћу једнако тврдити да Дубровчани нијесу никада били *чакавци*, као што су дијелом њихови пјесници, већ увијек били *штокавци*, па ћу исто тако тврдити, опет на темељу тих истих дубр. листина и те исте дубр. прозе, да су Дубровчани били најприје *скавци*, као што је по свој прилици у најстарије доба био цијели српски народ, па доцније тај изговор промијенули на јекавски с нешто икавске примјесе, али да нијесу никада били већином икавци као што су опет пјесници.

Ето то ја тврдим и то ја браним. Него „питање је врло тамно и замршено“ рече Јагић, па сам справан да се о тому разговарам и да слушах туђе разлоге па да према њима, ако треба, и мијењам своје мишљење. То сам, чини ми се, доста јасно показао кад без страха и без отежања оставих Миклошићеву ипотезу о диоби српскога језика у дијалекте и њихова изједначавања с именима „Србин“ и „Хрват“, јер мо разлог Јагићеву увјерише да она ипотеза не одговара ни прошлијем ни садашњем приликама српскога народа. Али прије свега разумијмо се о чему говоримо? За то питам од г. Кушара, ако мисли још говорити о „чакавштину“ и о „чакавскијем особинама“ старијих Дубровчана, најприје да рече што он зове „чакавштином“ а што „чакавском осебином“ и који су баш „чакавизми“ што он налази у старијих дубр. пјесника па ћемо се о тому, ја уфам, мирно и тријезно разговарати. Напротив о тому јесу ли, како што он говори, стари Дубровчани и „по језику како и по свем осталом били прави Хрвати“ нећу ни писнути, јер је специјално за мене то питање испријено. За мене су и стари и млади Дубровчани Срби, као што су ми Срби и Биограђани и Сарајевци и Загребчани и Сплешани, чему се не смије нико љутити, јер ја са своје стране дајем право Србину који себе Хрватом зове, да зове и Биограђане и Сарајевце и Загребчане и Сплешане „Хрватима“; тијем ћемо и ја и он избјећи свакој свађи

о имену а показаћемо да разумијемо и же-
лимо да српски народ на културном пољу
буде једно а не двоје!

У Сплџету, 7 априла 1891.

Др. Милан Решетар.

НА ГРОБУ

Свог премилог кума

РАКА (ПЕТРА) МАТИНОВИЋА

Гимназијалног Професора.

Аох, Перо, дивни куме!...
У јек чиле људске снаге,
Смрт од срца отрже те
Њежних чеда, љубе драге,

Јадне мајке, сјетна брата,
И родбине твоје присне,
И безбројних пријатеља,
Па ко тужно да не врисне:

За такијем пустим баном,
Рјетким оцем и супругом,
Врсним сином, крсним братом,
И презлатним таким другом?...

Ком не пуца камен-срце;
Ко да љуто не протрне;
Ко да сузе не пролије,
На твој удес кад ум сврне?...

Јој!... ти си нам права жртва
Омиљелог свог наука;
Ах, вјек ти је прекратила
Занимања твојих струка;

Јер њеси ни ти штедио
На свјет труда ничесова:
Помно тражећ, испитујућ,
У природи чуда нова...

Твоја памет није себи
Вај! граница постављала,
По природних око тајна
Дан се и ноћ забављала;

Док си светог учитељског
Свога звања дужност сваку
Свето, сдушно, часно, славно
Обвршава' свећ на длаку;

И док чувством хришћанскијем,
Ка' жив пламен пламтио си;
И заносним родољубљем,
Као ватра горно си. —

Ох! те прте остају ти
Вјечитијем спомеником;
Ох! и прте твога труда,
Би ће Роду вјечном диком!...

Огромно си дјело писа':
Ка' плод твоје научности,
Да га предаш у наслеђе
Народне нам књижевности,

Која би се поносила
Проученим твојим радом,
Као поље преизвреним
Прољетнијем својим садом. —

Али, аох!... коб не дала,
Да нам ни тај потхват врли
Он док онча, — па да сплете
Себи вјенац неумрли!...

Но и опет вјенац они
Ког је њему задобио,
Његов подвиг, труд, ученост
И врлина ђердан цио:

Вјечно ће се зеленили
Над његовом часном раком;
Јер не вехне, — што се стече
Знојем чеда, вољом јаком. —

А сад на вјек, — збогом куме!...
Земљица ти лака била;
И у крилу вишњег Бога
Душа ти се веселила! —

Котор, 10 априла 1891.

Ј. Сундечић.

ПЕТАР II. ПЕТРОВИЋ-ЊЕГОШ

Митрополит и Господар Црне Горе

и

Пјесник српски.

Писмо Др. Л. Томановић.

III.

До уочи четрдесет осме године.

Други пут у Русију. Гагићево ислијеђивање. Пobjеда Владичина. Разграничење са Ђесаревином. Крвави сукоб на планини Цаштровској. Посредовање руско. Грахово. Смрт Смајил-аге Ченгића. Догађај на Башиној води. Односи, уговори и коначни мир са Али-пашом. Односи на Арбалашкој граници. Врањина и Лесендра. Осман-паша Скопјак. Његова политика подмиђивања и сукцеса.

(Наставак.)

Острв Врањина ниче из Скадарског језера између ушћа Ријеке Црнојевића и Мораче. Од запада к истоку пружа се до два километра, а у ширину од сјевера к југу од једног и по до једног километра, у облику два каменита брда, висока до сто метара.¹⁾ На њему је први епископ зетски Илирије оградно манастир св. Николе, који су Неманићи, почињући од св. Саве, великијем даровима и привилегијама на велику знаменитост подигли. Примјеру Неманића слиједили су Балшићи и Црнојевићи. Што више, и велики Амир Султан Мухамед узимље под своју особиту заштиту Врањински манастир, да нико, ни паша, на санџак-бег, ни кадија, не смије овоме манастиру или његовијем калуђерима што узети, или зулумом или какву досаду учинити.²⁾ Тако је тај манастир знаменит био! У њему је зетска митрополија за вријеме Црнојевића за неко вријеме имала своју столицу, одакле је Иван-бег пренио на Цетиње. Отада је у манастиру живио по који калуђер, а како је острв каменит, на њему је било само једно мало сиромашно сеоце, које и данас већином рибашем живи. Тако није имало што да привлачи на Врањину похлепу турску, као што су привлачиле на њу успомене из прошлости мисо хришћанску и српску. Но поред тога значаја народно-историјског, Петар II је надозрио на Врањини још један значај у његовом раду на ширењу и осигуравању граница црногор-

скијех. Између Врањине и Вира као да плута Лесендра. То је једна повелика хридина, с које се може бранити приступ с језера на Врањину и улазак у Ријеку Црнојевића. На томе оточићу Петар II био је оградно кулу, и у њој поставио стражу, која је бдила на тој важној тачци против љуте Арбаније. Сасвијем је наравно то сметало Турцима и г. 1843 у септембру мјесецу, док је Петар II с војском био на Грахову прама војсци своје побратима Стојанина, скадарски везир, Осман-паша Скопјак нападе изненада на Лесендру и Врањину са 50—60 оружанијех лађа и топовима. На Лесендри је било у кули 25 друга, који су се храбро бранили; али узалуд, кад им није могла по води помоћ стигнути. Непријатељ је успио, да се искрца на тај оточић и тешкијем гвозденијем ђуекијама пробрје зид на кули, на унутра стаде бацати бумбе. Тако од храбре посаде 7 осташе мртви, а 18 њих рањенијех заробе. Пошто је паша Лесендра и Врањина је готова била. Врањинци су први дан јуначки одбијали непријатеља, али пошто су видјели, да је Лесендра у непријатељскијем рукама, ноћу на својим рибарскијем чамцима умакну кроз турску флотилу на црногорски бријег.³⁾ Други дан Турци западе село Врањину од 30—40 кућа и пагумају славни врањински манастир из основа, да му трага није остало. У томе паду Врањине и Лесендре остало је мртвијех, рањенијех и заробљенијех Црногораца до 60 друга; а Турака три пут више. Кад је чуо Владика на Грахову, што се збива на источној граници, он похита, тек је мир учинио с Али-пашом, куд су већ били полећели Црмичани, да бране своје огњиште. „Владика не имаше нити брода нити икаква водена превоза, да своју војску превезе, те да на јуриш преотме острве, на којима су се Турци већ били утврдили и исте окитили лубардама. Владика се заустави са својом војском на танком Рту; а са Међећегга гађаше са малом лубардом кулу на Лесендри, али једно што је била мала лубарда, а друго што је одвећ удаљена била, није се могло ништа учинити. И ту у мало што није погинуо Владика: растом висока у црвеном ђинтерцу уоче га Турци на дурбин, те окрену лубарду управо на Владику. У тренутку, у ком приступи један Црни-

1) Ровински, 113.

2) Н. Зета. I г. 178 и 179.

3) Ровински, 114, 115.

чанин Владици, и само што му Владика пружи руку, долети зрно из лубарде, те погоди Црничанина у врх главе и ту му се пролије мозак. На то повичу главари Владици: *Мичи се отоле, кумимо те Богом, е ћеш погинути!* — А Владика њима: *Ја не мичем, даћавољу; није ни мени ништа милији живот него вама!* — Владика је био у свему Црногорац и није марио да се заклања и да буде међу ма којима него међу првијема, како што је то од вазда било у кући Петровић-Његоша. Не могавши Владика отети острве, поврати се са војском на Цетиње⁴⁾. Достављајући то Гагићу, Владика му овако писмо (од 24 октобра) завршује: „Турци још стоје околу Враћине; па Лесендри ће бити околу 4—5 стотина војника; имају топове и ту граде тврђаву. Ми немамо флоте, те с топовима; а по суху неможемо их напанути; но колико узможемо и како узможемо, борићемо се с њима, док не оставе они островчић, ако је и мали, но који за нас чини велики губитак.“⁵⁾ За тијем у брзо опет (19 нов.) извјешћује руског консула у Дубровнику: „Сва средства у mojoј власти стојећа, ја сам употребљавао и употребљавам, како би тај остров опет освојио од Турака, но признати морам, да за сада никакве прилике томе није, јер Турци довели су 15 топовима снабђевени бродова и преко 40 превозни лађа, па с првима се свуд унаоколо чувају и бране од нападения наших, а другима промјењују и поткрепљују своју војску на њему. Истина и ми смо наперили два тона, те тучемо укрјепљенија, која су Турци на поменутом острву учинили, по будући, да су наши топови стари и рђави и к томе ни зрна не имајући доста, па и што их је вијесу од калибра, за то и неможемо имати жељнога успјеха; али при свем том барем узнемирујемо непријатеља па и штете му по нешто чинимо. Да ми којом срећом имамо неколико бродова с топовима, Турци би одавна чистили с Лесендре; или барем да наша скадарски ту војну на свој трошак води, и тако би Лесендра до сад наш био; *обаче видим, да је то посао све саме Порте.* Тим се најјасније види, да је то управо њен посао, што су и сами Албанези преко

нашег сардара ријечнога и војводе цеклинскога, кад су се ови с њима на разговор састали, чинили ми од старане порте предложенија и обећања, шта мислите какова! *Да ће Порта мени онаква иста права и отплатија дати, којима је негда она бившега српскога књаза Милоша подобрила.* Но то су предложена и обећања зазирајућа, која су кадра опсјеништи само онога, који својој сопственој ползи и удобности опште благо жртвује, али никад онога, који у срећи свога народа тражи и налази своју сопствену срећу.“⁶⁾ Колико је Петра II-ог морало узмиривати то што је у освојењу Лесендре називао непријатељску мисао противу Црне Горе саме Порте, толико га је вријеђао предлог, да ступи с Портом у исти однос, у који је прије Милош Обреновић био ступио; а међу тијем пише Гагићу, који је држао, да је с Лесендром Црна Гора изгубила и риболов, један од најважнијих извора свога благостања, што више, кључ од врата својих — како се он грофу Меду изразио, представљајући му важност Лесендре —, да и ако су завладали Турци Лесендром, и ако су ту довели флоту своју, ипак не смију никуд даље ни носа показати; а што се тиче риболова, не могу му такођер ништа наудити, јер се он не наводи у откривеном језеру, него у ријечи, у коју Турци не смију уљести; али он исто не губи времена, него преко истог Гагића ступа у преговоре са Антоном Шолетићем, протом у Гужу, ради грађења бродовља, којим би могао изгубљене острве опет повратити; па свршетком децембра сам тијем послом креће пут Тријешћа и Беча, и успут сврће на Корчулу и ту најимље шест мајстора осим онијех, што је имао Шолетић наћи. Но по свој прилици Аустрија није хтјела издати мајсторима паспорте, и тако се Владика морао одрећи те мисли, а обратити дипломатскијем путем.⁷⁾ У Бечу Владика препоручи ствар руском посланику и аустријском министру, а биће се и сам лично заузимао код отоманског посланства. На сваки начин из Беча се вратио охрабрен обећањима: па од своје стране подизимље акцију дипломатску непосредно са Осман пашом Скопјаком, везиром Скадар-

4) Медаковић, 107.

5) Ровински, 115.

6) Лавров 128.

7) Ровински, 117.

скијем, с којим с тога треба да се изближе мало упознамо.

Осман-паша Скопјак родом је био из Скопља од старе знамените српске породице. Отац му Сулејман-паша био је сила таква, да је у причу остао. Он је и Дробњаке походио, и ту седмињу објесио, а 24 бирана Дробњака у таоство одвео. Па је најмлађега сина, овога Осман-пашу, оженио са кћером Смајил-аге Ченгића. По свој прилици за вријеме Градипчевихе и Бушатлијне буне, он је био на страни цареву; ипак је био у немилост пао, те га находимо у заточењу у Адакале у подунављу, дочим му је жена живјела у Лијевну. Пошто су се били осилили Смајил-ага Ченгић и Хасан-ага Ресулбеговић на Херцеговини, и наумили, да уклоне с везирства Али-пашу Ризванбеговића, обрате се Милошу Обреновићу писмом, које му је понио Тома Јецуц, молећи га, да се заузме код Султана, не би ли успио, да дође Осман-паша на мјесто Али-паше у Херцеговину. Милош им по истоме књигоноши одговори, ал' у исто доба пише и Али-пашу, па писмо ово упути заједницима, а одговор, што је њима био савио, упути Али-пашу. Тако је Али-паша дозволио за овај план својих противника, и његови противници, да је Али-паша тај њихов план открио. Но ми смо већ видјели, да Али-паша није могао ништа својима противницима; толико, што им се најјера изјалови овом погрјешком Милошева писара, или лукавством самога Милоша. Но ако није Осман-пашу пошло за руком, да постане везиром на Херцеговини, ево га ми находимо везиром на источној граници Црне Горе, у Скадру, одакле се огласио пријеварнијем освојењем Врађине и Лесендре.

Владика дакле, повративши се из Беча на Цетиње, пише Осман-пашу, да настоји, да се уздржи мир на граници, а што се тиче Врађине и Лесендре, како старији нареде, онако ће и бити. За тијем се између њих отвара преписка, те се Владика у другом писму жали, на турске нападе на Црну Гору; па и самог Осман-пашу овако апострофира: „Што сам теби ланик учинио, и је ли Црна Гора с пашадуком Скадарскијем у миру била, а ти, како чу, да мене дома није, преко мира опали оне 20 рибарекијех кућа у Врађину и намјести око ње лађе и топове царске, ухвати 10—

15 старацих и богаљах на њу, те их и да нас мукама мучиш. Ти знаш и сам лијепо, да ништа од овога, што си учинио, није право; и ја сматрајући тебе као намјесника царскога у Албанији, знам да се за такве послове хвата не би, да те нијесу Арбанаси окренули.“ На позив Осман-пашини, да му пошаље 2—3 Црногорца на договор, он му одговара, да Црногорци нијесу вични преговорима, него ако жели мира с Црном Гором, нека остави острве, што је узео, па је мир готов; „нећеш ли се маћи, ја свакако задијевати никога нећу, но ћу чинити како су ми рекли старији, и чекати удолетворенија од блистателне Порте Отоманске.“ Преписка се даље продужује све живља. Владика се брани од приговора, да је он царску земљу притиснуо, сигурно што је оградиса ону кулу на Лесендри. „Ја мислим теби је познато садашње стање европске политике; ја сам један чојек мали и су мало моћи спрема великијима силама, али да сам виши и могући, ја се не би пружавао, ти знаш лијепо, на узимање земља, које припадају блистателној Порти Отоманској“ (29 априла 1844). Но и ако је овако мирољубље дисало из њихове преписке, ипак је граница била затворена свакоме промету и саобраћају; Владика је то стање подржавао, да тијем поснјешу обећању му Бечу руско-аустријску дипломатску интервенцију, у коју није сумњао. „Ја се тврдо уздам у правичну моју и моћну ријеч, даћу ми у Бечу, да ће Турци не-премјено бити удаљени с наших острва; само молим наше Сијателство, да благоволите постарати се, што прије то у дјело привести.“ Тако је писао Петар II. графу Меду, руском посланику у Бечу, 4 маја; а већ 18 маја пише далматинскоме гувернеру у Задар, који га је извјестио, да се предузела дипломатска радња односно Врађине и Лесендре, захваљујући аустријској влади, која се стара увести мир и срећу у ове крајеве. „Ваше Превоисходитељство извјештавате ме, да су наредбе дате пашу Скадарскому набљудавати мир с нашом страном; такођер ми је то исто дато на знање и од стране руске; но ја виђу овоме објавленију сасвијем противно поведеније реченога паше.“ А Гагићу пише 2-ог јуна: „Судећи по скадарском пашу, који ми недавно писа, да ће и варош да гради ове године на Врађини, никаква за-

повијед није дошла из Цариграда, по којој би у покој оставио Црногорце, или ако је и добио, а оно он не мари за њу; од тога двога ље једно јест.“ У исто доба жали се и саоме рускоме канцелару графу Неселроду на Порту, која издржава читаву ратну флотилју на скадарском језеру, те толико штете и немира доприноси Црној Гори. А што се тиче два острва, овако завршује: „Сохрани Боже, ако би се признало законитијем то заузеће. То би била велика радост дивљијех варвара, што нас окружавају, а мени и моме племену убило би понос национални, но тврда је моја нада у мога великодушнога покровитеља“. Докле се Петар II. тако уздао у диплом. помоћ аустро-руску односно изгубљенијех острва, Осман-паша је започињао рат нове врсте противу независности црногореке, много опаснији од рата досадашњег. Некуство га је учило, да гвожђе и олово не може ништа учинити тој независности, те се он лати злата. Започео је редом, најприје Куче мамити и митити. „Ти митиш Куче моје људе, дајеш им хаљине свитне, дајеш им пара и оружја да мене и своје правителство не познају, то се не чини тајно него јавно; је ли то ипђе у свијет, ма код вас јест, него све то радите најпослије за горе своје. Да сам ти ја писао за ово, што чиниш, ти би рекао: *примам Цареву рају; него раја царева цару хараџ даје а не мити се*“. Тако је писао Владика Осман-пашин, користећи се и тијем злом, да потврди и докаже своје право над Кучима, који су се били придружили к Црној Гори баш под његовом владом. На оправдавања Осман-пашина, Владика му одговара: „Ти кажеш, да Куче звао нијесен, него да су сами дошли, како ваздашња раја царева; а ја исто као и ти знам чисто за ваше интриге, које чините у Кучима, да их мутите с осталијем нашим племенима... него Кучи су слободни као и остала наша племена, и ја за њих не заводим с вама никакве препирке, док бисте их почели угњетавати или у наша општа стара права ударати. Него сада разумјех, да је неколико Куча похватао од Ваше регуларне војске; јербо они су слободно тамо ходили, како умирници с пограничнима Турцима. Него те молим, мој драги пријатељу, ако је то истина, да су похватани, пушти, нека их пуште у слободу, а ја ти се јемчим за њих, да они не смију,

колико ни остали Црногорци никаква немира на граници чинити... А што ми пишеш за пазар у Врањину, да ти од онда мир држиш, од како си наредио, да се отвори пазар у њу, то није никада било мјесто од пазара па неће ни од сад; ја мислим, ти и сам знаш исто, као и ја; него што те људи наговарају, да то пишеш и да се не макнеш из тога нашега острва, они људи, који су непријатељи свакога добра и миранутрењег и извањскога“ (30 јула 1844). Ето какве је опасне засједе Осман-паша замишљао противу Црне Горе, противу којих је дух црногорства у Петру II-ме показао своју несаваљиву моћ. „Чујем да паша и скадарски главари подате купе од раје и од Турака и да Бог зна какве лажљиве сплетке мотају, да их пошљу у Цариград, те бајаги да тијем докажу, да су Врањина и Лесендра њихова сопственост... Не дао Бог, да би лажни Турци ову опште познату истину могли у лажне хаљине облачити и показати пред промишљенијем рускијем министарством;“ — тако пише Владика (11 августа) руском консулу у Дубровнику. Но ствар се отезала, што је младог Господара све више узнемиравало. У фебруару (23) г. 1845 пише он графу Меленку: „Особитијем задовољством разумио сам, да се питање односно Врањине и Лесендре строго проучава у Цариграду; но мени се ствар овдје преставља сасвијем друкчије. Турци не мисле острва враћати, јер их непрестано укрјепљују и држе на њима јаку посаду. Праведност моје претензије њима је позната, и постала им је предметом јавнога посмјеха. Благородна њежност Ваше душе, Графе, може лако схватити ту мују увреду, и ако се Ваша обећања, ваздашња блиштатељна надежда душе моје, не испуне, моја ће част пострадати, а животи је без части као тијело без душе“. Владика је тијем већијем правом очекивао посредовање дипломатије у колико — да нијесам — наставља он у истоме писму — прошле године долазити к вама у Беч, ми се шћасмо огледати с Турцима ради њихова ниског поступка; а ако без лађа не шћасмо моћи прећи на острве, ми шћасмо на другом мјесту.“

Међутијем Осман-паша скадарски настављао је свој посао. Владика пише Гагићу 2-га априла 1845: „Ево неколико времена да се турска политика с нама са-

свијем измијенила: Турци сад обећавају Црногорцима корете и ђамадане свитне, златом, сребром или свиленијем гајтанима украшене, фине фесове и свакогодишњу награду поред хаљина у новцу, с тијем усло вијем, да Црногорци буду непокорни својему правитељству и да сију сјеме раздора по Црној Гори. На што више, неће Турци да пуште оку жита или соли на турскијема пазарима купити онијема Црногорцима, који су по два и три конака хода удаљени од пазара црногорекијех и аустријскијех, што ти Црногорци неће примити дарове и обећати им се, да ће противни бити својему правитељству. Већ онијех покрајинијех Црногораца, те су до Арбаније, стотина или двије примили су више речене дарове, па нијесу их примили ни из каквога другога узрока, него да им је наручније и слободније пазарити. Паша скадарски чрез своје муселиме дао је од стране својега правитељства јавно прогласити по градовима, с Црном Гором граничећијем, да који год Црногорац хоће бити противан својему правитељству, нека иде да прими од њега дарове, који се састоје у хаљинама свитнијема богато украшенијема, у финијема фесовима, у жити и парима, а врећијема ђудма и у пушкама сребрнијема, и обећава, да ће им се та награда сваке године понављати, макар се Црногораца и на хиљаду појавило. Истина да се ја свему томе ругам и у овијема садашњијема обстојатељствима чудим, али онет постављам себи за дужност саопштити Вам, молећи Вас, да изволите довести до знања Вашему начелству, каква гадна и подла орудија политика турскога правитељства употребљава против нас. Тако исто молим Вас, да и ово саопштите, како је још прије неколико дана на ново подкријељена Вранина су неколика топа и с неколико ђебане и војске. Осман-паша, који ево од неколико времена ласка се са мнош и пише ми за ово, да се не чудим, што он подаје подкрјељенија Врањини, јербо, вели, да ја чуо, хоја да сам ја скупио војску, да ударим на Врањину; али он тога гласа није чуо, нити га је могао чути; него само ласкама прикрива своје планове.“ Из овога се писма довољно види, на каквој је муци био Владика према Осман-паши; докле је он мислио и радио, како ће да поврати острве, што је изгубио, дотле се појављивала опасност, која

је пријетила Црној Гори, како није никад прије. Није знао што ће прије: дали ће ову нову напаст одбијати, или за острве се заузимати. Исте године у августу пише Гагићу: „Ја никада послаје онијех увјеренија, која су ми дата у Бечу, није сам могао помислити, да ће ове ствари, до дневи данашњега овако остати, и ја доиста и данас тврду надежду имам, и не дао Бог, да ми се да помислити, да ће ме ова надежда изневјерити.“ Из овога се види, да је Петар II. био почео губити стрпљење а и наду у помоћ дипломатије. И у тој муци заузимље се, не били му пошло за руком, да Осман-пашу Скопјака претвори у другога Али пашу Сточанина, те му концем августа пише: „Немој, Осман-паша, слушасти злобне Арбанасе, да подижу у теби ненавист противу Црногораца; Арбанаси су народ сасвијем други, и ако су сада под твојом заповијести, а ти с нама једноплеменик, и ако си различита вјероисповједанија; и ти си можеш поносити дичном слободом црногорском, ако не у ове дивље бошкове, а оно барем пред великијем и просвешћенијем свијетом, јер су (т. ј. Црногорци) с побом једне крви и једнога племена“. Руска је дипломатија радила, да Владику умири; али је он отворено њој дао знати: „Што се тиче обећања Решид-пашина, оно ће бити ничега, јер и сва досадашња обећања турска: Турчин се добар показује спрема европских сила, а спрема нас су Турци они исти, који су били у 17-ом вијеку“. Па у истом писму (26 марта 1846) навађа шледеће главније тужбе противу Осман-паше: „Прво, паша Скадарски има од свог правитељства потајни налог, да може од правитељствених новаца до хиљаду ћесах трошити на мутње црногорске међусобне. Друго, ако би села црногорска, која су по граници турској, какову распру имала једно противу другога, он једнијема шиље ђебане на дар, колико год хоће, и такођер им даје и обећаје у одијелу од свите, у жити, у оружје и у паре свакојему, који му обећа, да ће међусобни немир учинити, или га учини. Випрочем треба знати, да се ово догађа у кучкој нахији, која је од нас удаљена, па и то у онијема селима ове нахије, која су по граници турској. Глупост и нискоет овога поведенија турског Ви ћете лако оцијенити, како би и сваки честни и благородни Европејац.

Треће сам ви писао, да су ми у руке дошли до 10 барјака турских, које је турско правитељство дало некијема Црногорцима из Кучах ради побуне међусобне⁸. У течају исте године Владика се још тужио Гагићу на поједина непријатељска дјела турека на штету појединијех Црногораца. „Што се ја жалим на Турке, то је против црногорскога обичаја, и то неколико вријећа моју част; али је томе јединствени узрок, што се ја сасвијем одајем умному руководству рускога правитељства, којег наставленију рад сам точно слѣдовати“. Но ово нијесу биле просте жалбе; Владичина је сврха била, да јасније нацрта руској дипломатији положај Црне Горе према Турској, не би ли се нашала побуђена, да се срчаније заузме бар за ствар Врањине и Лесендре, која је све више узнемиривала младога Господара. На је почео најпослије и помало отвореније говорити с руском дипломатијом. „Што се тиче наставленија мојега покровитеља, ја њима шљедујем и шљедоваћу вазда у нареджи, да ће и министарство на неки начин појаче требованије Порти учинити, да се Турци удаље с два острва, неправедно од нас узета“⁹.

Уз ову бригу придође и друга. Суша је била и ове године сву љетину утамапила. То Владика јавља Гагићу с једном горешћу, налазећи неку утјегу у том, што ће вас, као мојега јединица, тронути моје мучно ситње¹⁰. А још је грђе зло, што је Осман-паша обећавао жита свакоме Црногорцу за сву годину, ако се јавнијем противником своје власти покаже. Опасност са стране Осман-пашине политике била је тијем постигла свој врхунац; и ми можемо лако себи представити под каквијем је теретом стевала патриотека душа Владичина у овом „мучном стању“.

Да мало одахне сањао је тога љета у Боку, да се купа. Био се настанио у Перасту, па се из јутра и послје подне превозапе у Столив, гдје бјеше изабрао мјесто за купање; и за мало се једном ту купајући није утопио.⁹ А концем септем-

8) Лавров, 127—149.

9) „На Котора узме једнога кадета, да га научи пливати. Владика да покаже, да се је научно пливати, пружи се на море на сјемену и рукама и ногама пут морске дубине, па потону. Ађутант позове одма кадета, и овај одма повиче за барку, те увати Владика за перчин, којег је већ два пут било изабацило море, те га са барком наведемо на пливину“. Медаковић, стр. 113.

бра крене пут Беча, па се заустави у Тријешћу, гдје је куповао жита за сиротињу црногорску. Тада је продао и брилијантни крст напсени, што му бјеше даровао Ђекар бечки за успомену омеђашења црногорско-аустријскијех граница. У Бечу пак, одиста, хтио је коначно извијестити се, како стоји ствар изгубљенијех острва; па ако има икакве наде, још боље је препоручити. Тада је Владика печатао и свој *Горски Вијенац* код Мехитариста у Бечу. Том приликом се састајао заузимањем некијех Срба, и са књазом Милошем Обреновићем, који је већ од неколико година живио у прогонству у Бечу; и то лично познанство би узроком, те Владика из посветне пјесме *Празу Оца Србије* избриса оне стихове, који су се на Милоша односили. Тако треба тумачити утилив односа између пјесника и књаза Милоша за вријеме њихова заједничког борављења у Бечу на ону знамениту посветну пјесму. Што се тврди, да је Владика хтио посветити *Горски Вијенац* књазу Милошу тобож из државне нужде, не били му Милош дао потребиту своту новаца, да оградн флотиљу на Ријени Црнојевића, којом је мислио опет освојити Врањину и Лесендру, та тврдња најбоље свједочи, противу те измишљене посвете. Мисао о флотији Владика је зашћимала, кад је г. 1844 кренуо с Петина пут Беча, као што смо навине видјели; и што мисао није и остварио, није био узрок оскудица у новцу, јер су већ били погођени прото с радницима у Гужу и на Корчули; него је узрок био, што је овијем радницима аустријска влада сметње на пут стављала. И од тада се Владика већ није поврћао на ту мисао. У осталом Владика се имао коме обрћати у нужди за помоћ новчану. И овога пута он је собом носио 20,000 дуката, те је половину у Тријешћу за жито промијенио, а другу половину у бечку банку на добит ставио. У опће, од како је био изградио у Петрограду повишење годишње руске помоћи, Владика није трпио оскудице у новчанијем средствима. Што више, он је био напустио и сабирање порезе по народу; а већ смо видјели, колико га је мукe стало да је уведе. А ми ћемо имати прилике, да прегледамо укупно финансијско стање државе и Господара, гдје ћемо се увјерити, да пјесник-владар није био у

таквој нужди, да тражи новчане помоћи код онога, кога је био добро познао у вријеме Градашчевићево, и с којим већ није имао никаква посла. Но ми ћемо се на ову ствар опет повратити, кад буде ријеч о *Горскоме Вијенцу*.

У фебруару остави Владика Беч, па се задржао у Тријешћу, гдје му је познати трговац Вучетић даровао два велика гвоздена топа.¹⁾ Из Тријешћа пође у Млетке, гдје је у државном архиву радио неколико дана, а концем марта врати се на Цетине.

(Сврха слиједи.)

Прилози за коментар „Горскога Вијенца“.

Држим да неће бити сувишно, ако у прилог коментара „Горскога Вијенца“, кога је с тако лијепим успјехом започео г. Др. Милан Решетар, додамо и с наше стране неколико примједба. Али морам овдје признати, да ми не допушта ни вријеме, ни околности, да се овим предметом позабавим у оноликој мјери, колико важност самога предмета тога заслужује, но се надам, да ћу се моћи опет кад год на исти предмет повратити, те се мало више с њим позабавити, јер и ако нам пригурска историја мало зна да прича о *главнијем лици* „Горскога Вијенца“, опет морам изјавити, да је пјесник „Горскога Вијенца“, барем како се мени чини, *баш имао у виду и ушарђене карактере и дјела познатијих лица*, а не напротив, као што каже г. Решетар (стр. 34). Ова лица служе у исто вријеме и као типови појединих племена пригурских, из којих су она узета. Ми би могли написати историју свију лица „Горскога Вијенца“ изузев зар јединога игумана Стефана, па се надамо, да ће ко год то у своје вријеме и учинити, што би одвећ нужно било за потпуно разумијевање „Горскога Вијенца“; али за сада нека то стоји, јер би то захтјевало мало више и труда и времена, а да пријеђемо на наше примједбе.

Стр. 21.

Дан и народ како ћуку тица.

„И народе је срећа дала да их јачи

1) Медаковић говори, да је Вучетић даровао ове топове, а има версија у народу, да је Шипро Гончевић, други велики трговац тријешћански из Боке и то г. 1844.

покурава, као што је (малијем) птицама до судила, да их виша (ћук) лови.“ — У Црној Гори постоји народна изрека: „то му се зна као ћуку тица“. Ова се изрека употребљава онда, кад оће да се каже, да неко мора сваки дан подизвијесно да добије неки приход, или макар што друго, као што ћук подизвијесно мора сваки дан да поједе по једну тицу, која му по народном мишљењу, сама дође и пред ногама падне. Према овоме рекао бих, да се горњим стихом оће да каже само брзо напредовање Турака у њиховим освајањима, те бих га, заједно са предидућим стихом, протумачио овако: „Врађе племе (Турци) тако живо покори (позоба) народе, да им се зна, да сваки дан покоре по један народ, као што се зна ћуку, да сваки дан поједе (позобте) по једну тицу; илједне четири стиха сматрао бих као објашњење и допуну к страни 21.

Стр. 56.

На трон сједиш неправо узети

„На пријестолу грчкијех царева“. — Мислим, да овдје не треба разумјети *само* пријестол грчкијех царева, и ако на такво тумачење може навести ријеч *сједиш*, него и остале пријестоле порушених балканских држава. Па, шта више, усудићу се претпоставити, да овдје треба разумјети *само* пријестол српски, јер је то пријестол *неправо* (издајом) узети. Тако исто и у стр. 58 не држим да ту иде ријеч само о св. Софији, него у опће о хришћанским храмовима порушеним и претвореним у џамије, коњушке, бање и т. д.

Стр. 86 и 87.

*Час проклињем лански по сто пута,
У који ме Турци не смакоше.*

Мислим, да не би горе било, да се уз оно тумачење, које г. Решетар доноси уз ове стихове дода још и то, да црква, за коју је Владика Данило ишао у Зету да је освешта, постоји и данас. Она се налази у селу Српској, под гором Српском, а близу десне обале ријеке Цијевне. У потоње вријеме она је лијепо украшена обилатим дрвовима Књаза Николе.

Ж. Драговић.

(Наставиће се.)

Уређује Др. Л. Томаговић.